

USPOREDNI PREGLED DEFENZIVNOG RESTRUKTURIRANJA TVRTKI U HRVATSKOJ I SLOVENIJI*

prof. dr. Maja VEHOVEC
Ekonomski fakultet u Rijeci

UDK 338.49(497.5)(497.12)

Sažetak

U radu su izloženi rezultati istraživanja o defenzivnom restrukturiranju privatiziranih hrvatskih i slovenskih tvrtki na temelju uzorka 500 hrvatskih i 1000 slovenskih poduzeća u razdoblju od 1995. do 2000. godine. Razmatra se i objašnjava defenzivno restrukturiranje pomoću analize potražnje za radom u kojoj se provode statičke, djelomično dinamične i dinamične specifikacije. U obje je zemlje bila vrlo slična procijenjena kratkoročna elastičnost rada u odnosu prema plaćama i dohotku, što potvrđuje da su tvrtke u oba gospodarstva postupno tijekom vremena prilagođivale broj zaposlenih kao odgovor na egzogene šokove s početka tranzicije. Međutim, razlika je najvjerojatnije u jačem strateškom prilagođivanju slovenskih tvrtki, pa se posredno može zaključiti da je glavna razlika dvaju gospodarstava u veličini i djelotvornosti strateškog restrukturiranja.

Ključne riječi: defenzivno restrukturiranje, potražnja za radom, tranzicija, Slovenija, Hrvatska

1. Uvod

Restrukturiranje poduzeća smatra se ključnim čimbenikom djelotvornosti (Earle i Estrin, 1997; Svejnar, 2002; Estrin, 2002). Nakon provedbe reformi tipa 1 (koje obuhvaćaju makroekonomsku stabilizaciju, cjenovnu i trgovinsku liberalizaciju, privatizaciju itd.) mnoge su se tranzicijske zemlje suočile s izazovom provođenja reformi tipa 2 koje su najvećim dijelom vezane za izgradnju učinkovitoga institucionalnog okruženja. Empirijska istraživanja pokazuju da restrukturiranje tvrtki u tranziciji bitno ovisi o učinkovitosti mjera na tržištu rada i kapitala (Lizal i Svejnar 2002; Konings i Lehmann, 2001; Domadenik, Prašnikar i Svejnar, 2001). Međutim, još uvijek ne postoje usporedne studije koje bi dokazale snagu i djelotvornost provedenih reformi u različitim zemljama u razdoblju nakon privatizacije.

* Prilježeno (*Received*): 2.10.2003.
Prihvaćeno (*Accepted*): 5.11.2003.

Defenzivno restrukturiranje često je bilo prvi odgovor tvrtke na veliko smanjivanje opsega proizvodnje i nove uvjete na tržištu. Uvođenje tvrdih proračunskih ograničenja prisililo je tvrtke da prilagode broj zaposlenika potražnji svojih proizvoda uzimajući pritom u obzir tehnološke zahtjeve i tržišne uvjete (Roland, 1996). U većini studija strateško je restrukturiranje istaknuto kao najvažnija komponenta za postizanje učinkovitoga dugoročnog poslovanja poduzeća. Međutim, defenzivno i strateško restrukturiranje trebalo bi se smatrati komplementarnim, a ne odvojenim procesom. U oba procesa poduzeća su bila suočena s ograničenjima zbog nerazvijenosti institucionalne podloge. Brzina restrukturiranja u mnogim tranzicijskim zemljama bila je veća na početku tranzicije, kad su masovna otpuštanja većinom bila riješena prijevremenim umirovljenjem te financirana izdašnim državnim subvencijama, a blago u padu u drugoj polovici 1990-ih. Djankov i Murrel (2002) upozorili su da je tempo restrukturiranja bitan za daljnji razvoj gospodarstva i perspektivu njegova rasta.

U radu se izlažu rezultati istraživanja o defenzivnom restrukturiranju privatiziranih hrvatskih i slovenskih poduzeća. Služili smo se uzorkom podataka koji obuhvaća velika i srednja poduzeća u razdoblju nakon privatizacije. Nadamo se da će naše istraživanje pridonijeti dosadašnjim spoznajama na najmanje dva načina. Prvo, obje promatrane zemlje bile su dio bivše Jugoslavije koja je počela provoditi tržišne reforme tijekom 1970-ih. Prije tranzicije obje su zemlje bile najnaprednije među zemljama srednje i istočne Europe (CEE), sa znatno većim BDP-om po stanovniku nego u drugim zemljama, a s obzirom na to da su imale podjednak zakonski i ekonomski sustav vjerojatno su naslijedile i sličnu ovisnost o prijašnjem putu (*path dependence*). Objе su zemlje uspješno provele makroekonomske reforme tipa 1, dok su se razlikovale u prihvaćanju reformi tipa 2. Nakon prvog desetljeća tranzicije slovenski BDP dvostruko je veći od hrvatskoga. Hrvatska je suočena s ozbiljnim problemima dvoznamenkaste stope nezaposlenosti, dok Slovenija bilježi jednu od najmanjih stopa nezaposlenosti među CEE gospodarstvima. Stoga se nameće logično pitanje kako je različita provedba reformi utjecala na restrukturiranje poduzeća i na ključne makroekonomske varijable. Objе su zemlje suočene s vrlo strogim (zaštićenim) i nedovoljno razvijenim tržištem rada koje također znači formalno institucionalno ograničenje za djelotvorno defenzivno i strateško restrukturiranje. Poduzeća iz obje zemlje suočena su s jakom međunarodnom konkurencijom na domaćemu i inozemnom tržištu, pa sporo prilagođivanje može ugroziti njihov dugoročni opstanak.

U sljedećem dijelu predstavljamo institucionalno i političko okruženje s kojim su bile suočene obje zemlje na početku 1990-ih. U trećem dijelu izlažemo model dinamične potražnje rada. Podaci i empirijski rezultati opisani su u četvrtom dijelu, a u zadnjem se dijelu iznosi rasprava o dobivenim komparativnim rezultatima i posljedicama primjene istih pravila na tržištu rada.

2. Institucionalne i upravljačke odrednice u Sloveniji i Hrvatskoj

Kao što je već spomenuto u uvodu, Slovenija i Hrvatska ranih su devedesetih uspješno provele makroekonomsku politiku stabilizacije te liberalizaciju cijena i međunarodne trgovine. Međutim, obje su kasnile s prihvaćanjem tržišno usmjerenoga pravnog su-

stava i u razvoju tržišta poslovnog bankovnog sektora i kapitala, te u reformiranju regulative tržišta rada.

U Sloveniji je makroekonomska politika stabilizacije koja je uključivala restriktivnu monetarnu i fiskalnu politiku smanjila inflaciju s 2% mjesečno u listopadu 1991. na godišnju stopu od 6-7% u kasnim devedesetima. Na mikrorazini Vlada je sanirala bankarski sektor otpisujući gubitke naspram kapitalu. Narodna banka Slovenije bila je stroga u provođenju zakonodavnih odredbi te je prisilila poslovne banke na veći oprez i selektivnost u kreditiranju poduzeća. Kao rezultat tijekom 1990-ih banke su ograničeno financirale poduzeća. U 1994. godini, na primjer, krediti slovenskih poslovnih banaka iznosili su 23% BDP-a, dok su 1996. godini pali na 15% BDP-a. Uloga novoosnovane Ljubljanske burze u pribavljanju i alokaciji kapitala također je bila ograničena. S vrlo malom emisijom vrijednosnica, primarno tržište kapitala gotovo nije postojalo, dok je sekundarno tržište imalo nedovoljnu likvidnost. Strani kapital i izravna strana ulaganja (DFI) nisu imali važnu ulogu u Sloveniji u devedesetima. Zbog činjenice da je eksterno financiranje bilo ograničeno, investicijska aktivnost većine poduzeća ovisila je o sposobnosti stvaranja internih fondova. (Domadenik, Prašnikar i Svejnar, 2001).

Slovenski ekonomski pokazatelji tijekom devedesetih bili su relativno uspješni. Nakon kratkog razdoblja ekonomskog pada od 1990. do 1992. godine u idućim godinama zabilježen je porast BDP-a sa 2,8% u 1993. godini, na 5,3% u 1994. godini, 4,1% u 1995. godini i 3,5% u 1996. godini. U razdoblju 1997-2000. godine Slovenija je ostvarila prosječni rast BDP-a veći od 4%. Slovenski izvoz čini gotovo 60% BDP-a, a glavni su joj trgovinski partneri zemlje EU-a. Tranzicijski je proces bio umjereniji u odnosu prema kretanjima nezaposlenosti. Iako je službena stopa evidentirane nezaposlenosti narasla s 2% u 1989. godini na 14% u prosincu 1997. godine, prema anketi o radnoj snazi (izračunanoj u skladu s definicijom MOR-a), nezaposlenost nikad nije prešla stopu od 10% i iznosila je samo 7,2% u 2000. godini. Iako su se neke reforme provodile presporo, Slovenija je izgradila potrebne preduvjete za razvoj maloga i otvorenoga gospodarstva.

Suprotno tome, hrvatski tranzicijski put započeo je ratom koji je donio fizičko uništavanje života i imovine. Ubijeno je više od 10 tisuća ljudi, a gotovo četiri puta više ih je ranjeno ili trajno unesrećeno (Vujčić i Lang, 2001). Izravne ratne štete procijenjene su na 29,6 mlrd USD, što iznosi 157% BDP-a 1995. godine. Iako je rat odgodio mnoge reforme, ipak je u listopadu 1993. godine započeo Stabilizacijski program, čime je inflacija uspješno smanjena s 1250% u 1993. godini na 3% deflacije u 1994. godini. Nakon proglašenja samostalnosti 1991. godine Hrvatska je izgubila više od 70% tržišta i gotovo polovicu ukupnog izvoza te 17% prijeratnog BDP-a. Nakon rata Hrvatska je gotovo do kraja 1990-ih bila pogođena političkom izolacijom zato što su hrvatski političari često bili u sukobu s međunarodnom zajednicom i njezinim standardima. Nakon značajnoga ekonomskog pada 1991-1993. godine, razdoblje održivoga ekonomskog rasta započelo je porastom BDP-a od 5,9% u 1994. godini, te 6,8% u godinama od 1995. do 6,5% u 1997. godini. U 1998. godini rast BDP-a iznosio je samo 2,5% i u sljedećoj godini postao negativan. Posljednjih godina, od 2000. do 2002, Hrvatska ostvaruje pozitivnu stopu rasta realnog BDP-a od prosječno 4,0 godišnje, bez znatnijih godišnjih osci-

lacija (2,9; 3,8 i 5,2 respektivno).¹ Stopa rasta nešto je veća od prosječne stope rasta većine uspješnih CEE ekonomija za isto razdoblje, npr. Poljske 2,5 odnosno respektivno (4,8; 1,0; 1,2), Slovačke 3,9 odnosno (4,0; 3,3; 4,4), Slovenije 3,2 odnosno (3,8; 2,9; 2,9), Češke 1,3 odnosno (-1; 3,1; 2,0), te jednaka stopi rasta Mađarske od 4,0 odnosno (4,9; 3,8; 3,3).²

Od vremena stabilizacije hrvatska monetarna politika može, *ex-post*, biti karakterizirana kao kvazipolitika valutnog odbora (*quasy-currency board policy*). Od kraja 1993. godine devizne rezerve središnje banke bile su veće od novčane ponude i novac je kreiran gotovo isključivo putem intervencija na deviznom tržištu. Politika valutnog odbora, međutim, nikada nije bila eksplicitni cilj središnje banke. Devizni tečaj nikad nije bio fiksiran iako je u poststabilizacijskom razdoblju ostao vrlo stabilan. Isto tako čisti valutni odbor zahtijeva čisti pravni mandat za središnju banku. Takav mandat ograničava politiku, te osigurava kredibilitet nositeljima politike. U obje je zemlje privatizacija poduzeća provedena postupno. U Sloveniji su poduzeća u društvenom vlasništvu privatizirana kombinacijom vaučerske metode i metode otkupa. Gregorič, Prašnikar i Ribnikar (2000) navode da sadašnja vlasnička struktura u privatiziranih slovenskim poduzećima još uvijek odražava odabrani model privatizacije, a vlasništvo je raspršeno među privatizacijskim investicijskim fondovima, državnim fondovima, drugim nefinancijskim tvrtkama, zaposlenicima, bivšim zaposlenicima i umirovljenicima. Slovensko korporacijsko upravljanje posebno je složeno zbog Zakona o radničkom suodlučivanju iz 1993. U skladu s tim zakonom, u poduzećima s više od 500 zaposlenika najmanje jednu trećinu, a u poduzećima s više od 1000 zaposlenika najmanje jedna polovicu nadzornog odbora moraju činiti predstavnici zaposlenika. Zbog važnosti uloge tog odbora u nadzoru poslovanja poduzeća i izboru menadžmenta relativno je ograničena vanjska kontrola (Prašnikar i Gregorič, 2001).

Iako je provedena postupno, privatizacija u Hrvatskoj općenito je smatrana neuspješnom, ponajviše zbog dva razloga (Vujčić i Lang, 2001). Rana privatizacija započela je u nestabilnim ratnim uvjetima, što je izazvalo veće troškove tranzicije. Drugo, nije bilo općeg konsenzusa o privatizacijskoj metodi i kombinaciji različitih privatizacijskih metoda se donosio *ad hoc*, od slučaja do slučaja. Modeli su obuhvaćali zaposleničke i menadžerske otkupe, javne ponude, privatizaciju putem restrukturiranja, vaučersku privatizaciju za određene skupine i prodaju strateškom investitoru (obično strancu). Glavni motiv privatizacije u ranim godinama tranzicije bila je promjena vlasničke strukture, dok je u drugoj polovici 1990-ih i 2000. godini privatizacija bila uveliko motivirana potrebom za pokrićem proračunskog deficita. Od 1991. do 1999. godine ukupno je privatizirano od 2650 od 3000 poduzeća u državnom vlasništvu. U usporedbi s drugim tranzicijskim zemljama, Slovenija i Hrvatska zaostale su u privatizaciji tzv. širokog raspona, kao i u reformama poduzeća, a nalaze se u prvoj skupini u tzv. tipu privatizacije uskog raspona (EBRD, 2000).

U razdoblju tranzicije institucionalne odrednice tržišta rada imale su važnu ulogu u korporativnom restrukturiranju. Slovensko i hrvatsko tržište rada suočilo se s dramatič-

¹ <http://www.hnb.hr/publikac/hpublikac.htm>

² <http://www.worldbank.org/data/countrydata/countrydata.html>

nim promjenama, slično kao i tržišta rada u drugim tranzicijskim zemljama. Država je napustila paternalističku ulogu i poduzećima je bilo dopušteno da otpuste višak radnika. Odgovornost pronalaženja novog posla prebačena je na svakog pojedinca (zaposlenika) osobno. Međutim, država je zadržala svoj veliki utjecaj na stvaranje novog radnog zakonodavstva u procesu pregovaranja i koordinacije sa sindikatima i udrugama poslodavaca.

Najveći dio realokacije radnika iz sektora tradicionalne proizvodnje, državnih, velikih poduzeća u sektor usluga, novih privatnih malih i srednjih poduzeća te u sektor samozapošljavanja dogodio se u ranoj fazi tranzicije. Usto, rezultati su bili stalna dugotrajna nezaposlenost i ulaz u nezaposlenost s mogućnosti prijevremenog umirovljenja. Desetljeće nakon početka tranzicije Hrvatska još uvijek ima dvoznamenkastu stopu nezaposlenosti, koja je među najvećima, dok Slovenija ima jednoznamenkastu stopu nezaposlenosti, koja je među najmanjima u usporedbi sa srodnom skupinom tranzicijskih zemalja (koje će uskoro postati članice EU-a). Hrvatska je imala stopu nezaposlenosti od 10% krajem 1980-ih, da bi ona narasla na 18% početkom 1990-ih. U obje promatrane zemlje službene stope evidentirane nezaposlenosti bile su znatno veće od stopa nezaposlenosti dobivenih pomoću ankete o radnoj snazi, što, među ostalim, upućuje na relativno velika prava koja ostvaruju evidentirani nezaposleni.

Registrirana zaposlenost značajno je pala tijekom tranzicije u svim zemljama. Slovenija ima jednu od najvećih stopa zaposlenosti među zemljama pristupnicama EU. Nasuprot tome, Hrvatska stopa zaposlenosti bila je najmanja među CEE gospodarstvima vjerojatno zbog smanjivanja broja stanovnika uzrokovanog ratom i migracijama u inozemstvo, rasprostranjenoga neslužbenog gospodarstva (procijenjenog na 25% BDP-a od 1990. do 1995. godine - Ott, 1997) i spore realokacije rada prouzročene nerazvijenim tržištem stanova, neodgovarajuće prometne infrastrukture i drugih zakonskih ograničenja. Četvrti uzrok visoke stope nezaposlenosti može biti nedovoljna fleksibilnost tržišta rada, odnosno radno zakonodavstvo koje čini poslodavce opreznima pri zapošljavanju novih radnika. Ribaud, Sanchez-Paramo i Silva-Jauregui (2002) izračunali su indeks zakonske zaštite zaposlenosti za zemlje iz prvog kruga pridruživanja EU, a Biondić i sur. (2002) za Hrvatsku. Pokazatelji indeksa potvrđuju da je Mađarska imala najfleksibilniju zakonsku zaštitu zaposlenja, a Slovenija i Hrvatska najstrožu. Slovenija je početkom 2003. donijela novi Zakon o radu prema kojemu je tržište rada konkurentnije za redovito i privremeno zapošljavanje, ali ne i za odredbe o kolektivnom otpuštanju. Hrvatska je polovicom 2003. također donijela novi Zakon o radu koji će se u potpunosti primjenjivati u idućoj kalendarskoj godini. Zasad se procjenjuje da tim zakonom nije baš postignut osnovni cilj fleksibilizacije radnog zakonodavstva, pa se očekuje njegovo naknadno prilagođavanje standardima EU-a.

Međutim, Svejnar (2002) je zaključio da je fleksibilnost tržišta rada vrlo važan problem, ali ne i glavni čimbenik u usporedbi s nesavršenostima i regulativama u drugim područjima kao što su tržište nekretnina, prometna infrastruktura, tržište kapitala, korporacijsko upravljanje, pravni okvir i poslovno okruženje. Vrlo važan aspekt u tom kontekstu jesu nepravilnosti (anomalije) u procesu određivanja plaća.

Nakon raspada socijalističkog sustava određivanje plaća prešlo je u djelokrug menadžera i postalo je predmetom kolektivnog pregovaranja. Slovenija je donijela opći ko-

lektivni sporazum odmah 1990. godine. U tom sporazumu bile su određene početne plaće za svaku kategoriju zaposlenika. Opći sporazum dopunjen je s granskim sporazumima koji su stvarno pretvorili početne plaće u minimalne plaće na razini gospodarske grane. Na razini pojedinog poduzeća, sindikat i menadžment pregovarali su o godišnjem planu poduzeća za daljnju prilagodbu razine plaća. Opći kolektivni sporazum određivao je da službeno utvrđenu minimum plaća za različita zanimanja ne može biti manji u pregovorima na razini poduzeća. Višestrana razina pregovaračke strukture rezultirala je disperzijom plaća i brzim rastom plaća. Obje zemlje bile su suočene s činjenicom da je rast realnih plaća bio veći od porasta proizvodnosti. Tripartitno pregovaranje sindikata, vlade i udruga poslodavaca primijenjeno za provedbu osnovnih reformi na početku tranzicije može biti opravdano socijalnim konsenzusom, dok je u kasnijoj tranzicijskoj fazi upitan nastavak pregovora o razini plaća. Kada je utjecaj sindikata (pre)visok, to može dovesti do rasta plaća koji se ne može opravdati rastom proizvodnosti. Empirijski podaci pokazuju da takve standardizirane plaće mogu biti prepreka ulasku u EU zbog, reduciranja zaposlenosti i potrošačkog viška te da mogu smanjiti potencijalni ekonomski rast (Filer i sur., 2000). Nedavne studije o sustavu plaća u slovenskim poduzećima otkrivaju da se gotovo sva poduzeća drže tradicionalnoga, fiksnog sustava plaćanja s vrlo malim varijabilnim dijelom (Prašnikar i sur., 2001; Domadenik, Prašnikar i Svejnar, 2001). Fiksni dio plaće u ukupnoj plaći povećao se tijekom tranzicije. U 1989. godini poduzeća iz uzorka izvjestila su da 79% plaće čini fiksni dio. Ovaj se udio povećao s 80% u tranzicijskom razdoblju na gotovo 85% u 1996. godini što se može objasniti visokim stupnjem sindikalne organiziranosti radnika unutar poduzeća i visokim minimalnim plaćama koje su dogovorene u tripartitnom procesu pregovora. Hrvatska je na početku tranzicije imala velik broj sindikata s visokim stupnjem sindikalno organiziranih radnika (50% u kasnim devedesetima). Iako slabi, sindikat je vrlo jak socijalni partner u tripartitnom pregovaranju s Vladom i Hrvatskom udrugom poslodavaca. Analiza plaća i produktivnosti u Hrvatskoj (Nestić, Lovrinčević i Mikulić, 2001) potvrđuje veliku razliku između njihovih stopa rasta (rast plaća premašuje porast proizvodnosti u prosjeku 4,5% godišnje). S tim u vezi njihovo je istraživanje pokazalo i lošu konkurentsku poziciju Hrvatske u odnosu prema Sloveniji, Mađarskoj, Češkoj i Poljskoj, vezano za prosječni trošak rada. Veza između plaća u javnom i privatnom sektoru u obje je zemlje u korist javnog sektora.

3. Opći model dinamične potražnje za radom

Uspješnost defenzivnog restrukturiranja možemo mjeriti modelom potražnje rada, pri čemu se poduzeća suočavaju s ograničenjem egzogene potražnje proizvoda (prihoda) i kvadratnim troškovima d i e u prilagodbi inputa rada L i kapitala K . Prilagođeni troškovi d mogu reflektirati eksplicitne financijske troškove, kao što je plaćanje otpremnine radnicima koji su dobili otkaz, ili implicitne troškove vezane uz zamjetne teškoće ponovnog zapošljavanja specijaliziranih radnika koji su otpušteni. Uzimajući da je negativni *output* šok, možemo pretpostaviti da poduzeća određuju svoju zaposlenost minimizirajući *input* troškove C_t :

$$C_t = E_t \sum_{\tau=0}^{\infty} (1/(1+r))^\tau [c_{t+\tau} + K_{t+\tau} + W_{t+\tau} + d(\Delta L_{t+\tau})^2 + e(\Delta K_{t+\tau})^2] \quad (1)$$

Što je glavni razlog ograničenja proizvodnje

$$Q(L_{t+\tau}, K_{t+\tau}) = Q_{t+\tau} \quad (2)$$

Pritom je E operator očekivanja, indeks t označava vrijeme, r je diskontna stopa, c je trošak kapitala, w plaće, $\Delta L_t = L_t - L_{t-1}$ i $\Delta K_t = K_t - K_{t-1}$ godišnje prilagodavanje inputa rada i kapitala, Q je output ili prihod poduzeća. Pretpostavljajući dalje da je funkcija proizvodnje Cobb-Douglasove forme, da promjene u zaposlenosti po razdobljima nisu toliko velike, da egzogene varijable prati proces autoregresije drugog stupnja, da su važna institucionalna obilježja, moguća je valjanost procijenjene log-linearne jednadžbu oblika:

$$\begin{aligned} \ln L_{it} = & \alpha_0 + \alpha_1 \ln Q_{it} + \alpha_2 \ln Q_{it-1} + \alpha_3 \ln W_{it} + \alpha_4 \ln W_{it-1} + \alpha_5 \ln L_{it-1} + \alpha_6'(\text{YEAR}_t) \\ & + \alpha_7'(\text{IND}_i) + X_{it} \end{aligned} \quad (3)$$

U jednadžbi (3), supskript i označava tvrtke, a Q je njihov realni prihod. YEAR i IND su godišnje i granske *dummy* varijable koje kontroliraju makroekonomske šokove i specifične uvjete grane, dok ε_{it} je izraz za grešku.

Jednadžba (3) dopušta nam da odvojeno procijenimo kratkoročne učinke koji odgovaraju defenzivnom restrukturiranju, kao i dugoročno djelovanje koje više obuhvaća strategijsko ponašanje menadžera. Na primjer, kratkoročna elastičnost zaposlenosti u odnosu prema prihodu dana je sa α_1 , dok je odgovarajuća dugoročna elastičnost dana omjerom $(\alpha_1 + \alpha_2)/(1 - \alpha_5)$. Analogno su definirane kratkoročna i dugoročna elastičnost zaposlenosti u odnosu prema plaćama i drugim varijablama.

S obzirom na našu konceptualnu raspravu, jednadžba (3) sadržava sljedeće hipoteze o jačini i brzini restrukturiranja poduzeća.

H1: Poduzeća u tranzicijskim zemljama signifikantno prilagođavaju zaposlenost kao odgovor na promjene u značajnim egzogenim varijablama ($\alpha_2 = \alpha_4 = 0$)

H2.a: Menadžment u tranzicijskim ekonomijama prilagođava zaposlenost brzo kao odgovor na egzogene šokove, s prilagodbom zapošljavanja završnom unutar jedne godine prema danoj promjeni relevantnih egzogenih varijabla (model prilagođavanja: $\alpha_2 = \alpha_4 = \alpha_5 = 0$)

H2.b: Poduzeća u tranzicijskim zemljama prilagođavaju zaposlenost postupno tijekom vremena kao odgovor na egzogene šokove (dinamičan model: $\alpha_2 \neq 0$ i/ili $\alpha_4 \neq 0$ i/ili $\alpha_5 \neq 0$).

Hipoteza 1. omogućuje nam da ocijenimo je li prilagodavanje zaposlenosti značajno (signifikantno), odnosno odupiru li se poduzeća prilagodavanju zaposlenosti i na taj način nalikuju tradicionalnim državnim poduzećima (Basu, Estrin i Svejnar, 2000; Svejnar, 1999). U hipotezi 2.a tvrdi se da je prilagodba zaposlenosti kompletna u kratkoročnom razdoblju (defenzivno restrukturiranje). Suprotno tome, hipoteza 2.b znači da je prilagodba zaposlenosti kompletna u dugoročnom razdoblju (strateško restrukturiranje).

Procijenjeni dinamični uzorak podataka kao što je (3) otvara nekoliko pitanja koja se odnose na uključivanje *lagged* zavisnih varijabli između eksplanatornih (objašnjavajućih) varijabli. Budući da je zavisna varijabla funkcija pogreške, *lagged* zavisne varijable također su korelirane s pogreškama. To se odražava na OLS pokazatelj koji je pristran i nedosljedan čak i ako pogreške specifičnih komponenti poduzeća nisu serijski korelirane. Jedan od načina izračuna te nedosljednosti jest da se procijeni model primjenom Within Group procjenitelja. Međutim, kao što Sevestre i Trognon (1996) pokazuju, asimptotska kovarijanca između devijacija *lagged* zavisnih varijabli od njihove sredine ni devijacije pogrešaka od njihove sredine nisu jednake nuli. Stoga Within Group procjenitelj daje nedosljedne rezultate i stupanj nedosljedne pristranosti je u negativnom odnosu s promatranim vremenskim razdobljem posebno jako i utječe u slučaju malog uzorka.

Metode kojima se ispravlja OLS nedosljednost u autoregresijskome modelu jesu metode instrumentalnih varijabli (IV) i opća metoda momenata (GMM). Međutim, kako se GMM procjenitelj odnosi na veliki uzorak te se željena svojstva mogu najvjerojatnije postići samo s velikim uzorkom, primijenit ćemo Anderson-Hsiao (1982) IV pristup procijenjenom dinamičnom modelu. Njegovi autori predlažu da se model diferencira kako bi se izbjegle pogreške u specifičnim dijelovima poduzeća. Ta transformacija uklanja primarni razlog nedosljednosti, ali uvodi novi problem odnosno serijsku korelaciju pomičnog prosjeka u pogrešci. Odabir valjanih instrumenata u tom slučaju ovisi o poretku pomičnih prosjeka. Ako se pretpostavlja da je odstupanje nekorelirano, tada *lagged* vrijednosti zavisnih varijabli, kao i prve razlike RHS varijabli, mogu služiti kao valjani instrument. Ako su odstupanja korelirana, pomak vrijednosti zavisnih varijabli mora biti izabran i instrumenti moraju biti *lagged behind* (kasniti unatrag) na višu razinu u odnosu prema odgovarajućem pomičnom prosjeku. Baltagi (2001) naglašava da ta metoda procjene IV vodi u dosljednu, ali ne nužno učinkovitu procjenu parametara u modelu. Arellano (1989) zaključuje da u slučaju kada se procjenitelj koristi razlikama prije nego razinama instrumenata ima singularnost i vrlo veliku varijancu iznad signifikantnog ranga vrijednosti parametara. Suprotno tome, procjenitelj koji se koristi instrumentima u razinama nema singularnosti i ima mnogo manje varijance te je stoga preporučljiviji. Mi ćemo se koristiti Anderson-Hsiaoovim pristupom i instrumentima u razinama *lagged* na dvije godine.

4. Opis podataka i empirijski rezultati

Oba uzorka uključuju prijašnja poduzeća u državnom vlasništvu koja su podvrgnuta privatizaciji u prvim godinama privatizacijskog procesa. Iz cijelog uzorka isključili smo poljoprivredu, ribarstvo i ekstraktivnu industriju. Također smo isključili poduzeća koja su ostala u državnom vlasništvu nakon razdoblja privatizacije i financijsko uslužni sektor. Uzorak se uglavnom sastojao od 500 velikih i srednjih hrvatskih i 1000 slovenskih poduzeća. Međutim, oba uzorka možemo smatrati visokoreprezentativnima. U istraživanju smo se koristili podacima iz bilance Zavoda za platni promet u obje zemlje za razdoblje 1995-2000. godine.

U 2000. godini slovenska poduzeća iz uzorka ostvarila su 85% ukupnog dohotka i zaposlila 75% svih zaposlenika u slovenskim poduzećima registriranim u slovenskom

Zavodu za platni promet. U istoj godini hrvatska su poduzeća ostvarila 86% ukupnog dohotka i zaposlila 81% svih zaposlenika u hrvatskom poduzećima registriranim u hrvatskom Zavodu za platni promet.

Reprezentativna slovenska poduzeća iz uzorka smanjila su broj zaposlenika s prosječnih 258 zaposlenika u poduzeću 1996. godine na 244 u 2000. godini (1,076% godišnje), dok su hrvatska poduzeća reducirala svoju zaposlenost za više od 22% (4% godišnje) u godinama od 1995. do 2000. Međutim, ukupna prodaja u Hrvatskoj pogoršala se za gotovo 2% u šest godina, dok se u Sloveniji ukupna prodaja povećala za gotovo 7% svake godine (za točne podatke v. tabl. 1. u prilogu). Nadalje, iako se ukupna prodaja u Hrvatskoj pogoršala, prosječna je plaća rasla za više od 18% od 1995. do 2000. godine i više od 22% u Sloveniji u istom tom razdoblju. Proizvodnost je u Sloveniji u pet godina porasla za 77% (11% godišnje), dok je u Hrvatskoj porasla za 30%.

Procijenjeni parametri bazirani na Anderson-Hsiao IV procjenitelju i korespondirajuće elastičnosti prikazane su u drugoj i trećoj tablici. Različiti statistički testovi (Aikake kriterija, Schwarz kriterija) značajno su poboljšani kada se primijeni dinamički regresijski model u usporedbi sa statitičkim. Koeficijenti imaju predvidive predznake i statistički su signifikantni, osim koeficijenta prodaje za Hrvatsku i koeficijenta *lagged* prodaje i plaća za Sloveniju.

Najzanimljiviji dio našeg istraživanja jest usporedba kratkoročne i dugoročne elastičnosti potražnje rada u obje zemlje. Iznenađujuće, nema velikih razlika između procijenjene kratkoročne elastičnosti plaća u obje zemlje (tabl. 3), no veća je elastičnost u Sloveniji (-1,1899) nego u Hrvatskoj (-0,7825). Usporedbom s elastičnostima u ostalim CEE zemljama, procijenjena je elastičnost bila sličnija onoj izračunanoj u Češkoj i Poljskoj, ali znatno niža nego u Mađarskoj. Na primjer, kratkoročna elastičnost potražnje rada u odnosu prema plaćama za Češku je procijenjena između -0,6 i -1,0, za Poljsku -0,8, između -1 i -2,3 za Mađarsku i -0,3 za Slovačku (Basu, Estrin i Svejnar, 1997).

Slično tome, kratkoročna elastičnost potražnje rada s obzirom na prihode pala je na istu razinu s Češkom i Poljskom. Za Češku je procijenjena između 0,5 i 0,6, za Poljsku 0,4, za Slovačku 0,3 i za Mađarsku između 0,7 i 0,8.

Međutim, dugoročna elastičnost plaća za Sloveniju i Hrvatsku pokazuje znatno više vrijednosti, za Sloveniju su dvostruko veće nego za Hrvatsku, dok dugoročna elastičnost u odnosu prema prihodu pokazuje slične vrijednosti kao kratkoročna.

5. Zaključak

U prvom dijelu devedesetih Slovenija i Hrvatska uspješno su provele makroekonomske reforme. Ipak, uspostava i provedba tržišno orijentiranoga pravnog sustava i pratećih institucija postale su najvažniji ekonomski cilj u drugom dijelu 1990-ih. Iako su naslijedile sličnu ovisnost o prijedenuom putu i bile najrazvijenije zemlje na početku tranzicije, deset godina kasnije razlike između dviju zemalja su značajne, pa Hrvatska ima jednu od najviših stopa nezaposlenosti među CEE zemljama. Nakon razdoblja izrazitog ekonomskog pada slijedio je sporiji ekonomski rast nego što se očekivalo. Visoke stope nezapo-

slenosti jedan su od glavnih problema u mnogim tranzicijskim zemljama. Svejnar (2002) izvještava da takav razvoj prirodno povećava zabrinutost jer je neučinkovita fleksibilnost tržišta rada važan faktor koji uzrokuje te probleme, ali ujedno napominje da ono ne pripada u prioritetne tranzicijske probleme iako se ubraja u one koje treba rješavati.

U ovom se radu analizira funkcioniranje tržišta rada dviju tranzicijskih zemalja sličnih obilježja, koje istodobno ostvaruju različite ekonomske rezultate. Cilj nam je bio usporedno pokazati tijek prilagođavanja zaposlenosti privatiziranih poduzeća u tranzicijskim zemljama sličnoga institucionalnog naslijeđa, te time pridonijeti postojećoj literaturi koja se bavi specifičnim promjenama tržištima rada u tranzicijskim zemljama. Zbog toga je uzeta analitička baza podataka sastavljena od uzorka 1000 slovenskih i 500 hrvatskih privatiziranih (velikih i srednjih) poduzeća u razdoblju 1995-2000. godine. Procijenjena kratkoročna elastičnost rada u odnosu prema plaćama i prihodima bile su vrlo slične u obje zemlje, što potvrđuje da su poduzeća u obje ekonomije prilagođavala zaposlenost postupno tijekom vremena kao odgovor na egzogene šokove koji su se dogodili na početku tranzicije (defenzivno restrukturiranje). Ako su ekonomski rezultati privatiziranih slovenskih poduzeća u smislu njihova doprinosa BDP-u i ukupnom izvozu bili na višoj razini od onih u Hrvatskoj, a defenzivno restrukturiranje gotovo jednako, posredno možemo zaključiti da je strateško restrukturiranje moralo teći različito. Nema empirijskih podataka za komparativnu analizu strateškog odgovora slovenskih i hrvatskih poduzeća, ali nas rezultati analize u ovom radu upućuju na opseg i učinkovitost strateškog restrukturiranja kao mogućega važnog uzroka nastalih razlika. Dodatni su argumenti rezultati istraživanja kojeg su dali Domadenik, Prašnikar i Svejnar (2001), a koji potvrđuju da se poduzeća (slovenska) koja investiraju u fiksni i *meki* kapital (osposobljavanje i usavršavanje zaposlenih, marketing, istraživanje i razvoj) ponašaju slično kao poduzeća u razvijenim gospodarstvima. Međutim, za definitivnu potvrdu uzroka nastalih promjena potrebna su daljnja komparativna istraživanja. U svakom slučaju, naši rezultati potvrđuju da je za poslovne rezultate poduzeća defenzivno restrukturiranje samo jedan od načina ili putova poboljšanja njihovih ekonomskih performansi usmjerenih na smanjivanje troškova. Za ekonomske pokazatelje ukupne ekonomije kao što je smanjivanje nezaposlenosti ili povećanje zapošljavanja potrebno je strategijskim restrukturiranjem povećati učinkovitost poduzeća na prihodnoj strani.

LITERATURA

Anderson, T. W. and Hsiao, C. 1982. "Formulation and Estimation of Dynamics Models Using Panel Data". *Journal of Econometrics*, 18, 82.

Arrelano, M., 1989. "An Efficient GLS Estimator of Triangular Models with Covariance Restrictions". *Journal of Econometrics*, 42, 267-273.

Baltagi, B. H., 2001. *Econometric Analyses of Panel Data*. New York: John Wiley Publisher.

Basu, S., Estrin, S. and Svejnar, J., 1997. "Employment and Wage Behavior of Enterprises in Transitional Economies". *WDI Working Paper* No.114. Ann Arbor: The William Davidson Institute at the University of Michigan Business School.

Basu, S., Estrin, S. and Svejnar, J., 2000. "Employment and Wages in Enterprises Under Communism and in Transition: Evidence From Central Europe and Russia". *WDI Working Paper* No. 440.

Biondić, I. [et al.], 2002. *Tranzicija, zaštita zaposlenja i tržište rada u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured za socijalno partnerstvo u Hrvatskoj.

Brown, D. and Earle, J., 2000. "Privatization and Restructuring in Russia: New Evidence from Panel Data on Industrial Enterprises". *RECEP Working Papers* No.1.

Crnković-Pozaić, S. and Vujčić, B., 1998. Country Report Croatia: Employment and Labor Market Policies". *Working Paper ordered for ILO publication*. Zagreb.

Djankov, S. and Murrell, P., 2002. "Enterprise Restructuring in Transition: Quantitative Survey. Second Draft". *Journal of Economic Literature* (2), 211-234.

Domadenik, P., Prašnikar, J. and Svejnar, J., 2001. "Restructuring Slovenian Firms in Imperfectly Developed Markets". Paper presented at WDI & CEPR Conference Economics of Transition, Portorož.

Earle, J. S. and Estrin, S., 1997. "After Voucher Privatization: The Structure of Corporate Ownership in Russian Manufacturing Industry". *CEPR Discussion Papers* 1736.

EBRD, 2000. *Transition Report: Employment, Skills and Transition*. London: European Bank for Reconstruction and Development.

Filer, R. [et al.], 2000. *Markets and Growth in the Post-Communist World*. New York: GDN Study.

Frydman, R., Pistor, K. and Rapaczynski, A., 1996. "Investing in Insider-Dominated Firms: A Study of Russian Voucher Privatisation Funds" in R. Frydman, C. Gray, and A. Rapaczynski, eds. *Corporate Governance in Central Europe and Russia, Vol. 1: Banks, Funds and Foreign Investors*. Budapest.

Gregorič, A., Prašnikar, J. i Ribnikar, I., 2000. "Corporate Governance in Transitional Economies: The Case of Slovenia". *Working Papers Series* No. 119. Ljubljana: University of Ljubljana.

Grosfeld, I. and Roland, G., 1997. "Defensive and Strategic Restructuring in Central European Enterprises". *Journal of Transforming Economies and Societies*, (3), 21-46.

Kiviet, J. F., 1995. "On bias, inconsistency, and efficiency of various estimators in dynamic panel data models". *Journal of Econometrics*, 68 (1), 53-79.

Konings, J. and Lehmann, H., 2001. "Marshall and Labour Demand in Russia: Going Back to Basics". *WDI Working Paper* No. 392.

Lizal, M. and Svejnar, J., 2002. "Investment, Credit Rationing, and the Soft Budget Constraint: Evidence from Czech Panel Data". *Review of Economics and Statistics*, 84 (2).

Nestić, D., Lovrinčević, Z. i Mikulić, D., 2001. "Plaće u Hrvatskoj – stanje i implikacije različitih scenarija budućih kretanja". *Ekonomski pregled*, 52 (1-2), 234-277.

Ott, K., 1997. "Gospodarska politika i neslužbeno gospodarstvo". *Financijska praksa*, 21 (1-2), 29-45.

Ott, K., 2001. "Neslužbeno gospodarstvo u Republici Hrvatskoj 1990-2000". *Financijska teorija i praksa*, 26 (1), 1-30.

Prašnikar J. i Gregorič, A., 2001. "Workers' Participation in Slovenian Enterprises – Ten Years Later" [online]. Available on: [www.ef.uni-lj.si/_dokumenti/wp/prasnikar3.doc].

Prašnikar, J. [et al], 2001. *Slovenia– Country Study for GDN Project*. Paper prepared for the Global Research Project – GDN Meeting, Rio de Janeiro.

Riboud, M., Sanchez-Paramo, C. and Silva-Jauregui, C., 2002. "Does Euroclerosis Matter? Institutional Reform and Labor Market Performance in Central and Eastern European Countries", in B. Funck and L. Pizzati, eds. *Labor, Employment, and Social Policies in the EU Enlargement Process: Changing Perspectives and Policy Options*. Washington: World Bank, 243-309.

Roland, G., 1996. "Economic Efficiency and Political Constraints in Privatisation and Restructuring", paper presented at "Policy Studies to Promote Private Sector Development" workshop.

Sevestre, P. and Trognon, A., 1996. "Linear Models with Random Regressors", in *The Econometrics of Panel Data: Handbook of Theory and Applications*. London: Kluwer Academic Publisher.

Svejnar, J., 1999. "Labor Markets in the Transitional Central and East European Economies". *Handbook of Labor Economics*, (3), 2809-2857.

Svejnar, J., 2002. "Labor Market Flexibility in Central and East Europe". *William Davison Institute Working Paper* No. 496.

Vujičić, B. and Lang, M., 2001. "Croatia – GDN Project Country Study" [online]. Available from: [http://www.cerge-ei.cz/pdf/gdn/croatia.pdf].

Vodopivec, M., 1996. "The Slovenian labor market in transition: empirical analysis based on data on individuals". *IB review*, (3), 19-30.

Vodopivec, M., 2000. *Slovenian Unemployment Benefit System in the 1990s: An Evolution and an Alternative Proposal*. Ljubljana: GEA College.

Tablica 1. Statistika varijabla upotrijebljenih u procjeni prilagođavanja rada i investicijskoj jednadžbi

Varijable	Godina	N	Sredina	Opis
SLOVENIJA				
L	1995.	1016	258,08	broj zaposlenih
	1996.	1163	243,07	
	1997.	1132	236,61	
	1998.	1044	240,44	
	1999.	1038	234,55	
	2000.	950	244,08	
W= y/L	1995.	978	1914,78	trošak rada po zaposleniku
	1996.	1097	1974,48	
	1997.	1060	2094,04	
	1998.	974	2169,70	
	1999.	974	2304,67	
	2000.	827	2347,30	
TS	1995.	1018	2.300*10 ⁶	prihod
	1996.	1176	2.336*10 ⁶	
	1997.	1146	2.518*10 ⁶	
	1998.	1059	2.665*10 ⁶	
	1999.	1057	2.805*10 ⁶	
	2000.	965	3.286*10 ⁶	
TSL	1995.	1011	13840,67	prihod po zaposleniku
	1996.	1160	15396,11	
	1997.	1127	17728,79	
	1998.	1042	19080,75	
	1999.	1034	19979,35	
	2000.	949	24188,30	
HRVATSKA				
L	1995.	502	252,83	broj zaposlenih
	1996.	502	235,03	
	1997.	544	209,37	
	1998.	531	206,08	
	1999.	525	202,92	
	2000.	503	199,51	
W = y/L	1995.	496	43711,74	trošak rada po zaposleniku
	1996.	500	47520,33	
	1997.	540	49987,63	
	1998.	530	50315,39	
	1999.	519	50463,77	
	2000.	494	51639,01	
TS	1995.	502	6.27*10 ⁷	prihod
	1996.	502	6.43*10 ⁷	
	1997.	544	6.94*10 ⁷	
	1998.	531	6.33*10 ⁷	
	1999.	525	5.87*10 ⁷	
	2000.	503	6.15*10 ⁷	
TSL	1995.	496	3.25*10 ⁵	prihod po zaposleniku
	1996.	500	3.40*10 ⁵	
	1997.	540	4.12*10 ⁵	
	1998.	530	3.58*10 ⁵	
	1999.	519	3.58*10 ⁵	
	2000.	494	4.23*10 ⁵	

* Varijable su mjerene stalnim cijenama (baza je 1995. godina) i 1000 SIT za Sloveniju i 1000 HRK za Hrvatsku

Tablica 2. Procjena potražnje rada u Sloveniji i Hrvatskoj

	HRVATSKA	SLOVENIJA
LnTS	0,4292 (0,3471)	0,6119 ^a (0,2026)
LnW	-0,7825 ^a (0,3008)	-1,1899 (0,4270)
LnL _{t-1}	0,5310 ^a (0,1993)	0,5501 (0,4837)
LnTS _{t-1}	-0,0675 (0,0971)	-0,2191 (0,3629)
LnW _{t-1}	-0,2698 ^b (0,1109)	-1,1136 (0,8699)
Konstanta	-0,0294 (0,0566)	Ispuštena
Godišnja dami varijabla	da	da
Industrijska dami varijabla	da	da
Korigirani R ²	0,2843	0,1838
N	1588	636

1. *a* i *b* označavaju statistički signifikantne vrijednosti od 1% i 5% koje se odnose na dvostrani test.

2. Standardna pogreška ugrađena je u hipoteze

3. U procjeni potražnje rada u Hrvatskoj koristili smo se *lagged* i dvostrukim *lagged* razinama lnts, lngw i lnL kao instrumentima.

4. U procjeni potražnje rada u Sloveniji koristili smo se lagiranim 3-godišnjim, 4-godišnjim i 5-godišnjim razinama od lnts, lngw i lnL kao instrumentima.

Tablica 3. Kratkoročna i dugoročna elastičnost potražnje rada

SLOVENIJA		
	E(L/TS)	E(L/W)
Kratki rok	0,6119 ^a	-1,1899 ^a
Dugi rok	0,8730	-5,1200
HRVATSKA		
Kratki rok	0,4292	-0,7825
Dugi rok	0,7712	-2,2437

a – označava statističku vrijednost od 1% koja se odnosi na dvostrani test.

**M a j a V e h o v e c : Comparative Review of Defensive Restructuring of
Firms in Croatia and Slovenia**

Summary

This work gives the result of research into defensive restructuring of privatised Croatian and Slovene firms on a sample of 500 Croatian and 1000 Slovene firms in the 1995-2000 period. Defensive restructuring is considered and explicated with the help of an analysis of demand for labour in which static, partially dynamic, and dynamic specifications are carried out. A very similar short-term labour elasticity as compared with wages and incomes was estimated in both countries, which confirms that the firms in both the countries have gradually over the course of years adapted the number of employed persons as response to exogenic shocks at the beginning of the transition. However the difference is most probably in the greater strategic adjustments of Slovene firms, and indirectly one can conclude that the main difference of the two economies is in the magnitude and effectiveness of strategic restructuring.

Key words: defensive restructuring, labour demand, transition, Slovenia, Croatia